

3. Az iskola

*A tanulás jelentősége; az iskola szerepének fölismerése,
az olvasási kedv erősödése*

A 19. század második fele Európa-szerte a népoktatás kiterjesztésének, az írni-olvasni tudás tömeges terjedésének időszaka volt. E folyamat jelentőségét, a benne rejlő új lehetőségeket természetesen a kor román gondolkodói is világosan fölismerték: igyekeztek népszerűsíteni azt a gondolatot, hogy a nép kulturális szintjének emelésével jelentős mértékben csökkenthetők a nemzet elmaradott gazdasági helyzetéből, a nagybirtok és az ipar hiányából fakadó hátrányok, racionalizálható a gazdálkodás, bővíthető a foglalkozás-szerkezet, minek következtében az irodalom, általában a sajtó közönsége is szélesedhet, és megerősödhet a politikai mozgalom háttérháza, bázisa.

A tudomány, a műveltség terjedését a kortársak megállíthatatlan folyamatnak tekintették, mint jelzik ezt Ioan Lăpădat szavai 1869-ből: „A művelődés századában élünk. A civilizáció napja, mely nyugaton kelt föl, sugaraival és melegével átjárja a világ minden szögletét, és megmutatja az emberiségnek a haladás útját.” Maga Vulcan szintén a nyugati szellemi haladást állította példaként olvasói elé: „Menjenek el a művelt nyugati országokba, és megcsodálhatják az ottani népek jólétét, virágzását. Igen, mert ők kulturálisan fejlettek, és a kultúra az az alap, melyre épülhet a nemzeti haladás ragyogó temploma. A művelődés, a tanulás, a népoktatás kell, hogy legyen a jelszava ma mindazoknak, akik nemzetük fölemelésén akarnak dolgozni.”¹⁰⁴

Ennek megfelelően Visarion Roman úgy vélte, hogy az ifjúság nevelése az egyik legfontosabb pont az állam, a haza, a városok, s főleg a család számára. A tanulás szerepének egyik korai megragadását találjuk két életrajz bevezető soraiban. A köztisztelőben álló pesti polgárrá lett Alexandru Nedelcu pályaképe azt példázta Vulcan szemében, hogy akár az egyén, akár a nemzet fölemelkedésének záloga kizárólag az anyagi jólét és a szellemi erő egymást erősítő harmóniája lehet. Ioan Pop kanonok, nagyváradi szemináriumi rektor életrajzában már főleg a szellemi oldalra összpontosított: „Az ifjúság nevelését és oktatását minden életerős népnél mindig a közjó előmozdítása egyik alapjának tekintették, és a legnevesebb tudósok mind azt vallották, hogy a nevelők teszik a legnagyobb szolgálatot az emberiségnek. Kétségtől az ifjúság nevelésétől függ az ember életében a családi boldogság, s ugyanúgy a nemzet tekintélye és jövője is, ezért a nemzet és a haza a legnagyobb tisztelettel tartozik azon férfiakkal, akik igyekezettel dolgoznak az oktatás terén.” Egy másik jeles mecénás, Simion Romanțai emléke ugyancsak annak nyomatékosítására készítette a szerkesztőt, hogy „Európa mai művelt és hatalmas nemzetei a maguk szellemi és anyagi szintjét csakis a szellem kiművelésével érték el.”¹⁰⁵

Ez Vulcan szerint természetesen a románokra is érvényes. Ugyanitt leszögezte, hogy mindig voltak olyan román férfiak, akik tudományukkal, nagy tetteikkel „kijelölték azt az egyetlen utat, melyen haladva eljuthatunk arra a kulturális szintre, ahol a civilizált térség más népei és nemzetei állanak.” Hasonló tömörséggel fogalmazott 1880-as, A legbölcsebb politika című cikkében is. Elhibázottnak minősítette, hogy azidáig mindenki csak a politikával foglalkozott – a társadalmi élet ugyanis éppolyan fontos terület, sőt itt várható az igazi áttörés, mégpedig két pillér kiépítésén keresztül: szellemi kultúra és jó anyagi helyzet. „Az iskola alakítja ki a kultúrát, amely viszont az anyagi jólétet eredményezi, s mindkettő fölemeli az adott nemzetet. Amíg nem lesz nálunk minden faluban jó iskola, amely kiműveli a népet, fölbreszti a kultúra iránti vágyát, megmutatja neki az anyagi jóléthez vezető utakat, erősíti benne a nemzeti méltóság érzését, addig nem fogunk nemzetként érvényesülni, és összes vezetőink törekvései homokra épített házak maradnak. A nép a nemzet alapja, aki föl akar emelni egy nemzetet, annak a népnél kell kezdenie a munkát. Jó iskolákat tehát a népnek! Ez legyen a megváltó jelszó, ez a legbölcsebb politika.”¹⁰⁶ Kérdés persze, milyen legyen a románok speciális nevelése? A bukaresti Maria I. Casabianu 1875-ös cikkében leszögezte, hogy a nemzeti nevelésben a nemzeti történelem oktatásának központi szerepet kell kapnia. Láttuk korábban, hogy a kortársak a nemzeti bünként fölfogott gyöngye nemzettudat gyökerét éppen a nemzeti nevelés hiányában látták.¹⁰⁷

Az iskolának, mint a modernizáció ékszíjának a fölfogása az évtizedek folyamán csak erősödött. A polgári erények kapcsán ismertettük a *Revista Orăștiei* egy 1895-ös vezércikkét, melynek a tanulás jelentőségéről vallott nézetét azonban itt idézzük. A kérdés súlyát a közkeletű román közmondással érzékeltette: „*Cine n'are carte, n'are parte*” (aki nem tud olvasni, mindenből ki van zárva). Ma már jó adag tudomány kell egy munkásnak, iparosnak vagy kereskedőnek is – fejtette ki a cikkíró a gondolatot –, s még

nagyobbak a követelmények, ha valaki szerelőként, építészként, bankárként vagy tanítóként, tanárként, orvosként, jogászként, állami hivatalnokként stb. kíván vagyont és tekintélyt szerezni. Ez a dolgok rendje: „A dolog természete szerint egy tanult, okos embernek többet kell nyomnia a latban, mint egy kevésbé műveltek-tanulnak. Ezt az igazságot nem képes megingatni sem törvény, sem politikai rendszer, még kevésbé a szocializmus, a kommunizmus vagy az antiszemitizmus.” A tanulmányok teszik lehetővé a hatékony munkavégzést és így az érvényesülést: a szellemi fejlődés teszi képessé az egyént, hogy átlássa a társadalom szövetét, működését, és tudatosítsa magában, hogy az egyén előrejutása nem pusztán véletlen műve, hanem saját elhatározásának és fáradhatatlan, intenzív munkájának gyümölcse. Az eredményes munka viszont az intelligencia és a megszerzett tudás folyománya.¹⁰⁸

A tanulás közvetlen megtérülésének szemléltetésére emlékeztetünk a bukaresti Maria I. Casabianu 1876-os cikkére, miszerint az idegen tulajdonú üzletek nagyobb forgalma a képzetesebb, s így udvariasabb segédeknek köszönhető. Hosszabb távon látta viszont a tanulás társadalmi hasznát Emilia Lungu, amikor üdvözölte, hogy az elit az ellaposodott, a korrupció útján megindult tápintézet, az Alumneum helyett immár a két felekezeti iskolát támogatja, „melyekből annyian kerültek ki, nem magasszintű tudományos ismeretekkel, hanem csak amennyi kell egy városi iparosnak, akik mindig azt a széles tömeget alkották, amely a nemzet haladásának motorja.”¹⁰⁹

A témához hozzászólók természetesen nemcsak az emelkedő termésátlagokban, a szaporodó műhelyekben és a biztató pénztárkönyvekben látták a tanulás áldásos hatását. Elena Fabian egy 1898-as pedagógiai állásfoglalásában kulcsszerepet tulajdonított az iskolának abban, hogy az ifjúság ellenállhasson a kor (korábban idézett) romboló, eltorzult értékrendjének, nihilizmusának. Eszerint a fegyvelmezés célja az, hogy megismertette a tanulókkal az erkölcsi törvényt, megtanítsa őket arra, hogy tudják alárendelni akaratukat, hajlamaikat. Magának az oktatásnak szintén az a

hivatása, hogy visszaoltsa a fiatal lelkekbe a haszonelvű kor és a modern tudomány vélt vallásellenessége által kiirtott vallási érzést – tehát, hogy az idealista, emelkedettebb életre biztasson, modellként Krisztust állítsa a gyermekek elé, márcsak azért is, mert az ő korában ugyanilyen torzult volt a korszellem. Rettenetesen nehéz a tanár helyzete, amikor kultúrát, finomságot, tapintatot és szilárdságot kell átültetnie tanítványaiba. Komoly lehetőség rejlik a bentlakásos intézményekben, mert általuk sikerül elvonni a diákokat a külső ártó hatásoktól, és az állandó foglalkoztatással munkaszeretetre, szorgalomra nevelhetők.¹¹⁰

A következő két cikk alapállása viszont gyökeresen eltér az eddigiektől: kétségbevonták, hogy az iskola önmagában képes lenne megnevelni illetve egy életre az olvasás elkötelezettjévé tenni a parasztság tömegeit. St. Popescu emlékeztetett arra, hogy a falusi szülők hozzáállása elfogadhatatlan: csak a téli hónapokban engedik iskolába a gyereket, akkor sem érdeklődnek előmenetele, a tanultak iránt. Márpedig megfelelő családi háttér, előzetes erkölcsi nevelés nélkül az iskola legfőbb időlegesen fojthatja el a rossz tulajdonságokat. Aurel Constantin Popovici viszont ismert radikalizmusával a létező román elemi iskolai hálózat egész működését önmagában elégtelennek és értelmetlennek nevezte, mivel a végzett falusiaknak a továbbiakban nincs lehetőségük az önművelésre. Igaz, hogy a Birodalom román népe háromezer népiskolát tart fenn, ez azonban hivatalos, nemzeti tevékenység, a nép számára alig jár haszonnal, mert amint elhagyta az iskolát, többet könyvet nem lát, a betűket is elfelejti. „Egészen nyilvánvaló, hogy a népiskoláknak semmi értelmük nincs, ha a gyermekek csak a falaknak tanulnak, és nem adatik meg nekik a lehetőség, hogy folyamatosan gyakorolják az olvasás mesterségét. Káros, mert-hogy hiábavaló munka iskolákat alapítani, rákényszeríteni a fiúkat, hogy megtanuljanak írni-olvasni, a végén pedig úgy szabadítani őket a világba, hogy azután már nem törődünk vele, mi célból is tanultak. [...] Hogyan akarjuk, hogy más parasztok is kedvet kapjanak az iskolához, ha azok, akik elvégezték, nem

képesek valamiféle valós felsőbbrendűség tanújelét adni, fölmutatni valami olyan érezhető előnyt, amely az iskola tényszerű és közvetlen eredménye?” A megoldás, melyet részletesebben később ismertetünk: falusi könyvtárak fölállítása, közérthető és hasznos olvasnivalók biztosítása.¹¹¹ A szászvárosi lap egy, a tanítói hivatás kapcsán idézett vezércikke pedig elismerte ugyan, hogy a tanítók a helyzet kulcsa, de szintén azt várta el tőlük, hogy ne csak a betűvetést tanítsák meg a népnek, hanem szoktassák is rá az olvasásra, hogy a könyv végigkísérje egész életüket.¹¹²

Tegyük föl immár a kérdést, milyen volt az iskola, a tanulás presztízse a nép szemében, illetve változott-e az évtizedek során? S mindennek egyenes folyományaként: rákapott-e a román nép az olvasásra?

Vizsgált korszakunk kezdetén Visarion Roman elítélte a parasztság hozzáállását, tehát, hogy ők se tanultak, a gyereküknek sincs rá szüksége. Igaz, ismerte el Roman, nem lesz mindegyikből író, pap, hivatalnok, de attól még kell bizonyos fokú műveltség. Amelyik apa annakidején nem tanulhatott, most tegye ezt fiával együtt – nem szégyen ez, és hasznos dolgokat elsajátítani soha nem késő.¹¹³ Ugyanezzel a hanggal évtizedekkel később is találkozunk: láttuk, hogy 1890-es cikkében St. Popescu megrótt a parasztságot érdektelensége miatt. Ez a hozzáállás más hazai népeknél is jellemző volt, elég a tanfelügyelői jelentésekre meg Gárdonyi novelláira gondolnunk. A románságnál maradvában, nem szabad általánosítanunk, mert a sajtó számos alkalommal számolt be egyes vidékek, települések örvendetes mentalitásváltozásáról. 1865-ben a Temes megyei Belencéről olyan levél érkezett, hogy a jó tanítóknak köszönhetően a fiatalabb nemzedék körében alig van írástudatlan, és az olvasás iránti vágy is örvendetesen terjed. A Bánság egyébként is előnyös föltételeket kínált a román lakosság kulturális haladásához, ám hasonló fejlődésről elzártabb, lényegesen elmaradottabb régiókból is beszámolhatunk. Petru Bănățian a Vajdahunyadról Hátszegre történő utazás során fölfigyelt arra, milyen ápoltak, tiszta öltözetűek és

öntudatosak ott az emberek; mindezt annak tulajdonította, hogy Ioan Rațiu hátszegi esperes (nemzeti aktivista, a *Telegraful Român* volt szerkesztője) eredménnyel győzködi a szülőket: küldjék iskolába gyermekeiket. Egy 1865-ös máramarosi jelentés a korábbi teljes közönyhöz és elhagyatottsághoz képest figyelemreméltó változásokról számolt be: „Itt-ott rendezett falusi iskolát találunk, és a nép, fölismervén, hogy gondviselői a javát akarják, szépen kezdi elhagyni azt a tévképzetet, hogy minek küldje iskolába a gyereket, ha úgyis paraszt marad. Ők is belátják már, hogy nemcsak az értelmiségnek, de még a pásztornak is haszna lehet abból, ha tud írni-olvasni.” A levélíró egyébként azt is jelentős előrelépésként értékelte, hogy itt-ott úri házaknál, papoknál, tanítóknál román lapokat látni.¹¹⁴

Többször idézett brádi előadásában Vulcan az elit általános közönyével szemben a népben látta a román kultúra fejlődésének zálogát: míg az intelligencia nem veszi a román könyveket, nem járhatja a román lapokat (vagy adós a pénzzel), addig a nép egyre nagyobb mértékben olvas; míg az elit tagjai alig-alig rendeznek színelőadásokat, a nép körében ígéretesen terjed a színjátszó mozgalom. Kritikus megjegyzéseit a statisztikákra alapozta: az ASTRA titkára az 1897-es medgyesi közgyűlésre készített jelentésében kimutatta, hogy az elmúlt évben megjelent kétszázezer darab román nyomtatott termék elenyésző hányada készült az intelligencia számára: fele tankönyv, ötvenezet darab kalendárium, továbbá népkönyvek. Az elit számára író szerzők legfőljebb folyóiratban közlik műveiket, mert nem vállalják az önálló kötettel járó anyagi kockázatot. Művelt osztályunk kevesebbet olvas, mint a parasztság – hirdette a cím a következtetést.¹¹⁵

A románok tanulási lehetőségei

Megállapíthatjuk, hogy a románság a vizsgált korszakban még az alapfokú oktatásban is alulreprezentált volt: az Eötvös által elrendelt népiskolai fölmérés (1868) adatai szerint a ténylegesen iskolába járó gyermekek 11,4 %-a volt román anyanyelvű, s ez a

20. század elejére sem igen javult (az 1907/8-as tanévben 12 %),¹¹⁶ holott a románok az össznépeesség 16 %-át tették ki.

Magasabb szinten még rosszabb volt a helyzet. Vulcan már idézett Ioan Pop-portréjában azzal is kiemelte a nagyhatású pedagógus által megtett rögs út értékét, hogy emlékeztetett arra, micsoda nehézségekkel kellett szembenéznie egy tanulni vágyó román ifjúnak a század első felében: „Csak akkor tudjuk az ifjúság nevelésében szerzett érdemeit méltó módon értékelni, ha fölidézzük, hogyan fogadtak annakidején egy románt az oktatási intézményekben, és ezzel ütköztetjük a kanonok úr pályájának eredményeit. Abban az időben a románt úgy tekintették, mint aki az ásó nyelére meg az eke szarva mögé termett, és a hazai oktatási intézményekben ilyen vagy olyan módon legtehetségesebb fiataljainkat is elgáncsolták. Másrészt, mivel az igen fáradságosan megszerzett tudással sem lehetett előrejutni az életben, maguk a románok sem érezték késztetést arra, hogy gyermekeik a barbár robotot fölcsereljék azzal az embertelen fogadtatással, amellyel az iskolákban szembesültek, úgy hogy püspökeink alig tudták az egész tanulóifjúságból összeszedni a szükséges papokat.”¹¹⁷

A jeles kanonok életrajza nemzetiségpolitikai szempontból viszonylag feszültségmentes időszakban született; a szászvárosi újság egy három évtizeddel későbbi cikkében viszont a század első felének érzékeltetett diszkriminatív viszonyai térnek vissza: az idegen középiskolákban a tanárok gúnyolják, üldözik a (nyilván nemzetiségüket el nem titkoló) román diákokat, ezért a szerkesztő mindenhol a helyi román intelligencia kötelességévé tette, hogy karolják föl ezeket az elkeseredett fiatalokat, védjék meg őket az elkallódástól, elzülléstől. Ám nem is föltétlenül az ellenséges iskolai légkör vette el a fiatalok kedvét a tanulástól, hanem – mint Vulcan 1880-ban kifejtette – az álláslehetőségek beszűkülése. A legtöbben költségvetési, közhivatalnoki pályára vágnak, itt azonban román már nem kap alkalmazást, sőt mérnökként sem hagyják őket elhelyezkedni, ha pedig ügyvédnek mennek, az elfogult bírák adott esetben úgysis a magyar ügyvédnek adnak igazat. Értelmetlen

dolog tehát hosszú éveket tanulni – válik általános véleményé –, ha pedig valaki mégis rászánja az idejét, akkor teológiára megy. Megint oda jutottak tehát a románok, hogy intelligenciájuk szinte kizárólag papokból áll – számszerűleg növekszik, de ez nem jelent kulturális fejlődést.¹¹⁸

A tanítók, tanárok hivatása, helyzete, sorsuk javításának kérdései

Akárcsak a papság esetében, most is vizsgáljuk meg, milyennek értékelték a kortársak az oktatók helyzetét, anyagi és szakmai színvonalát.

A brassói román gimnázium tanárai Felekre (Szeben vm.), Gheorghe Lazăr szülőhelyére háromnapos összerdélyi tanítói konferenciát szerveztek, melynek célja a szakmai előprelépés megvitatása volt. Egységben az erő, a románok csak saját erejükre támaszkodhatnak – kommentálta a *Familia*. „Saját magunkból műveljük magunkat!” Vulcan érzékeltette, hogy elsőrendű nemzeti ügyről van szó, ezért fölszólított minden román tanítót, hogy menjen el: „Emelkedett és szent a tanítók hivatása: ők a világosság terjesztői és a gyarapodás előmozdítói.”¹¹⁹ A kilencvenes években a dobrai kerület tanítói konferenciáján a szónok szintén a nép és a tanító szoros kapcsolatát, egymásrautaltságát hangsúlyozta: mivel a tanítók úgymond a Szentírás szerint a világ világossága és a föld sója, ezért „világosítsanak, és vessenek sót népünk elhagyott parlagjára, mely gazdag és szép termést fog hozni, és akkor a tanító lesz a legtiszteltebb, a szeretetre és bizalomra legméltóbb személy. [...] Akkor fog élni a nép, és így aztán mi is.” A konferencia valóban új szellemet hozott, megvitatta az igényes és időszerű pedagógiai kérdéseket, viszont könyörtelenül megcenzurázta a fárasztó, akadémikus értekezéseket.¹²⁰

A kortárs írásokban általános volt az a nézet, hogy a tanítónak gyakorlati, a nép szemében is hasznos, az ő mindennapi életét megkönnyítő oktatást kell nyújtania – ellenkező esetben hatásuk messze elmarad a kívánatostól. Erre a létező veszélyre, a resinári negatív tapasztalatra figyelmeztetett a korszak végén Victor Pă-

calá: az itteni kilenc tanító presztízse nem túl magas, részben saját hibájukból: „Mivel lényegében az iskolában folyik az életük, nem nagyon kapcsolódnak be a parasztok mindennapi életébe. Iskolánkívüli tevékenységük egészen esetleges, és annak eredménye általában mélyen alatta marad annak, amire egy tanító képes lenne. A falusiaknak elsősorban gyakorlatias oktatásra van szükségük, melyet az ő szokásos munkáikhoz, társadalmi-gazdasági helyzetükhöz szabnak.”¹²¹

A tanítói munka hatékonyságát voltak hivatva fokozni az olyan fölhívások is mint a szamosújvári kerületi görög katolikus tanítóegylet pályázata az alábbi témára: ‘Hogyan tudja a tanító az iskola segítségével megreformálni, javítani és megszilárdítani a nép jellemét?’. Ötven koronás pályadíjat tűztek ki, a körzet gyakorló tanítói küldhették be dolgozatukat (az eredményről sajnos nincs információnk).¹²² Azzal a kortársak egyébként tisztában voltak és nem is próbálták leplezni, hogy a román tanító nehezebb terepen működik, mint más nemzetbeli társa: „Más népek gyerekei a szülői házból jó adag ismeretet és illő viselkedést hoznak magukkal. A mieink keveset hoznak, és rendszerint az is csupa rossz szokás, esetlenség.”¹²³

Azonban a lelkes, fáklyaként lobogó tanítók kedvét elvehette a nép gyakori közönye sőt esetenkénti hálátlansága, mint azt egy, a *Familiában* 1871-ben megjelent, nem túl épületes történet is példázta: egy körösvidéki kis faluba új, frissen végzett tanító került, aki lelkesedéstől eltelve reggeltől estig fáradozott tanítványai nevelésén – joggal számítva ezért a közösség hálájára. Egy este kiment az utcára, hogy fogadja a köszönetnyilvánításokat, ám csak egy asszony jött feléje ordító gyereket rángatva, s a következő kéréssel fordult hozzá: ijessze meg a fiát; mivel fekete ruhában van, a gyerek azt fogja hinni, hogy ő az ördög, és el fog hallgatni. Az eset szomorú következményeként a tanító úr örökre elvesztette pedagógusi ambícióit.¹²⁴ A kis példázatból egyébként a nép hálátlanságának megrovása mellett a túlságosan naív és egyben hiú, a falu mentalitását nem ismerő tanító elmarasztalása is kihámozható.

Nem támasztja alá azonban semmi, hogy a tanító személyét, tudását a román parasztság általában lenézte vagy legalábbis el nem ismerte volna. A problémát sokkal inkább a lanyha iskolalátogatás jelentette és a szűkös, ráadásul rendszertelenül befolyó fizetés (ezek pedig általában az oktatásügy rákfenéi voltak).¹²⁵

Afféle ötletbörze akart lenni A. Cosma zilahi tanító pályázati fölhívása 1870-ben: arra várt javaslatokat, hogy a nép nehéz anyagi körülményei és közönye közepette hogyan lehetne megjavítani a falusi iskolák és a néptanítók helyzetét? Szilágyságiak küldhettek be dolgozatot a tizenöt forintos pályadíj elnyerésére.¹²⁶ Nem tudjuk, érkezett-e pályamű, ám egy konkrét megoldás lehetett a váradi egyházmegye tanítóinak terve egy özvegy- és árvaalap létesítésére, amit az akkori püspök érdektelensége hátráltatott, utódja viszont támogatta, de például a káptalani prépost is háromezer forintot adományozott.¹²⁷ Szintén jóléti kezdeményezés volt a bánási ortodox tanítók terve 1899-ben egy konviktus létesítésére városban tanuló fiaik számára. A novemberi gyűlésen harmincan vettek részt, később még sokan fölriratkoztak; úgy döntöttek, hogy a bentlakást Aradon kell kialakítani.¹²⁸

Milyen az ideális tanító? Elena Fabian 1898-as elméleti írása a következőkben vázolta föl: erkölcsi modell, minden kívánt erény letéteményese; tekintélye a személyi jegyeknek köszönhetően, spontánul alakul ki, nem kikényszerített. Tárgyi tudása meleg szívvel párosul, nem bálvány, hanem megközelíthető. Az órák előtt személyesen átkíséri a gyermekeket a templomba imádkozni. Következetes, nem kivételez, nincsenek *lieblingjei*. A büntetést helyesen, javító szándékkal alkalmazza, azon célból, hogy fölébressze a büntudatot, a jutalom pedig legyen arányos a cselekedettel. Kérdés, jellemző alakja volt-e ez az ideálkép a korabeli román iskolának? Nos, a szerző elismerte, hogy a modern pedagógia ezen elvei még nem mentek át a gyakorlatba.¹²⁹

A szakmai fejlődést szolgálta volna a néhány román pedagógiai lap, ám a tanítók sem voltak megbízhatóbb – és tehetősebb – előfizetők, mint általában a román közönség: a *Școala Română*

szerkesztője 1877-ben a többi újság útján közzétette, hogy a tavalyi elmaradásokkal együtt 1290 forint a hátralék; ha az összeg nyolc napon belül nem folyik be, a következő szám már nem fog megjelenni.¹³⁰ A hátszegi kerület görög katolikus tanítói egyesületének közgyűlése 1892-ben szintén fölvetette egy szaklap indítását a többi egylettel összefogva, ám a *Familia* kommentárja szerint az ötletnek nem sok esélye volt, mert a tanítók csak politikát olvasnak.¹³¹ Vulcan egy későbbi cikkben is emlékeztetett rá, hogy minden tanítógyűlésen elhangzik: pedagógiai szaklapra van szükség, ám a tanítók a létezőt sem támogatják. Így szűnt meg a nagyszebeni *Foaia Pedagogică*, a szerkesztők egy darabig a *Telegraful Român* mellékleteként, majd saját költségen adták ki, s mivel a közönség ugyanúgy nem fizetett, végleg megszűnt ez az értékes kiadvány.¹³² Nem tudott megszűnni viszont az a szaklap, amelynek indítását a karánsebesi tanítógyűlés is követelte 1901-ben; mivel a minimális, kétkoronás előfizetés ellenére is csak 134 fő iratkozott föl, a lap be sem indult, s a főnti lelkes személyek is pórul jártak, mert befizetésüket tagdíjhátralékként elkönyvelték.¹³³

Márpedig a folyamatos önképzés nélkül évei szaporodtával a tanító működése egyre inkább elmaradt a követelményektől, mint arra egy, a szászvárosi lapban 1896-ban megjelent satirikus versezet figyelmeztetett: „hőse” az idős tanító, aki visszasírja a régi szép időket, amikor még csak írást-olvasást, számolást, imádságokat és énekeket kellett tanítania; ma viszont minden évben új, egyre feszítettebb tanterv jelenik meg, történelmet, természettudományokat, fizikát, idegen nyelveket is a nebulók fejébe kell vernie. Szegény öreg éjszaka tanulja a másnapi anyagot, amiből reggel már semmire sem emlékszik, és sületlen magyarázataival csak még jobban összezavarja a gyerekek fejét.¹³⁴ A tanítók informálását, szinten tartását kívánta szolgálni Vulcan A román tanító almanachja című éves kiadványa, melyet lapja úgy reklámozott, hogy egy román tanító polcáról sem hiányozhat.¹³⁵

A kollegiális kapcsolatok erősítése mellett szintén a szakmai tapasztalatok, problémák, megbeszélésének kívántak fórumot

nyújtani a tanítói egyesületek, melyek felekezeti alapon, egyházmegyei vagy esperességi szinten szerveződtek. A karánsebesi egyházmegye egyesületének például 1878-ban 171 rendes, 26 pártoló és 18 tiszteletbeli tagja volt, vagyona meghaladta az 1900 forintot, könyvtára pedig 105 kötetet számlált.¹³⁶ Az egyesület 1895-ben ünnepélyes külsőségek közepette ünnepelte alapításának huszonötödik évfordulóját; meghívták az összes erdélyi és magyarországi tanítóegylet képviselőjét, a tanítóképzők és a gimnáziumok vezetését és mindenkit, aki támogatta az oktatás fejlődését. Az ünnepi hangulatot az itteni oktatásért sokat tett D. Loga emlékművének leleplezése is fokozta.¹³⁷ Elena Fabian idézett cikke szintén hangsúlyozta az önképzés jelentőségét: nagy pedagógusok műveinek forgatását, és a tanítói konferenciák, az állandó szakmai tapasztalat- és eszmecsere szerepét.¹³⁸

A szászvárosi újság a kilencvenes években már nem a szakmai igénytelenségben, hanem az elégtelen bérezésben és az ebből eredő, égető tanítóhiányban látta a bajok gyökerét. Mindjárt az egyik első szám – a küszöbön álló esperességi zsinatoknak üzenve – leszögezte, hogy radikálisan rendezni kell a tanítók helyzetét, nem lehet egy-két forinttal és a pománákra (torokra) való szabad bejárással kifizetni őket; komoly áldozatot hozva hosszas tanulmányokat folytatnak, pedagógiai ismereteket szereznek, elvárható tehát, hogy a társadalom biztosítsa az őket megillető helyet. Más falusi tisztviselők, még az egyháziak is, folytathatnak melléktevékenységet, a tanító viszont kilenc-tíz hónapon keresztül az osztályteremhez van kötve, sem földműveléssel, sem kereskedelemmel nem foglalkozhat, bérlő vagy segédírnok sem lehet. Bérét azért is föl kell emelni, hogy megvehesse azokat a hasznos könyveket, amelyekből azután műveli a falut: a tanító fölemelése tehát maga után vonja a nép fölemelkedését, ami pedig a magasabb szellemi tevékenység, tudósok, írók működésének alapföltétele. A haladás, a jövő kulcsa tehát a tanítók kezében van.¹³⁹

Egy másik vezércikk ugyanekkor tarthatatlannak nevezte, hogy a legtehetségesebb, legképzettebb román fiatalok külföldre – azaz

Romániába – települnek át a könnyebb élet reményében, itthon tehát általános a tanítóhiány. Ráadásul az itthon maradó másodvonalbeliek is gyöngé teljesítményt nyújtanak. Sokkal több fiatalnak kellene képzőt végeznie, ám számos faluból senki sem kerül oda, mivel senki sem nyitja föl a vezető gazdák szemét: a papok félnek a konkurenciától, saját fiai akarják kitanítani, ezzel is állandósítva a létszámhiányt. A folyamat azonban tovább gyűrűzik, a papi állásokat is háromszor kell meghirdetni, jegyzőnek pedig szinte mindenhol idegenek – zsidók, de mások is – jelentkeznek. Kétségtelen, hogy a hatalom, a tanfelügyelők is rájátszanak milderre azzal, hogy különböző kifogásokkal nem engedik tanítani a frissen végzett teológusokat, pedig azok elvégezték a pedagógiát. A szerző egyelőre konkrét üzenetét nyomatékosította ismét: legyen vége az átvándorlásnak, ki-ki itthon vállalja a nehézségeket, annak tudatában is, hogy az elszegényedett nép nem ajánl könnyű, jól fizető állást. „Más úton viszont kárpótolva leszünk: büszkén mondhatjuk, hogy jóban-rosszban a nép mellett álltunk, és nem törtük magunkat a fehér kenyér után, amikor a paraszt puliszkáját nyújtotta nekünk.”¹⁴⁰

Ugyanezt a problémát tárgyalta egy nem sokkal későbbi írás. Sok helyen fölismerték már az oktatás jelentőségét – írta egy 1895-ös vezércikk –, volna elég iskolásgyerekek, korszerű épületeket emelnek a falvak, becsületes fizetés ajánlanak, ám mindez hiába, mert több száz helyen nem kapnak tanítót. A nagyszombati érsekség lapja azt közölte, hogy mindkét román egyháznak még öt-öt új tanítóképzőre lenne szüksége, hogy tíz alatt betölthesse az üres helyeket. Pedig ma sokkal jobb a helyzet – folytatta a cikk –, „ma a tanítók nem úgy néznek ki, mint a múltban, és anyagi helyzetük sem reménytelen, mert évi háromszáz forintból falun tisztességesen meg lehet élni.” Ezért a szerző minden, fiait taníttató szülő erkölcsi kötelességévé tette, hogy az egyiket tanítónak adja, annál is inkább, mert megvannak erre az intézmények. A megyében ott a brádi gimnázium, járjon ki a fiú négy osztályt, majd menjen felekezete szerint Nagyszombatra vagy Balázsfalvára tanítóképzőbe

- a szülő mind fia, mind az egyház és a nép javára cselekszik így. Nem kell aggódnia, hogy fiának nem lesz állása, ma egyetlen végzettnek sincsenek elhelyezkedési problémái.¹⁴¹ Egy nem sokkal korábbi vezércikk szintén ezt a drámai helyzetet ecsetelte, általánosabb politikai szintre emelve a kérdést: az államhatalom nyilvánvalóan a felekezeti iskolák visszaszorításán dolgozik, egyre több akadályt gördít a felekezeti tanítóképzés útjába. Ennek eredményeképpen van olyan esperesség, ahol harminc tanítói állásból csak kettő van betöltve, véglegesítve, a nép viszont nem fogadja el az ingázó tanítót. Összefogásra van tehát szükség, az ASTRA-fiókszervezetek és maguk az esperességek is biztosítsanak ösztöndíjakat a tehetséges fiataloknak, hogy minél többen menjenek tanítóképzőbe.¹⁴²

Ám a román egyházi-iskolai felsőbbtség hozzáállása nem mindig lehetett megfelelő: a *Revista* egy újabb vezércikke jórészt saját hatásait tette felelőssé a tanítók bizonytalan jogi helyzetéért. A falu megválaszt egy fölkészült egyént, a felsőbbtség viszont nem hagyja jóvá személyi ellentétek és „Icig kocsmájából indult intrika” miatt. Márpedig a bizonytalanság a jó munka gátja, az ideiglenes, ide-oda helyezett tanító nem ismeri az embereket, a helyi körülményeket. Az ács és a cserzővarga se tud az anyag ismerete nélkül dolgozni, „hát akkor egy néptanító munkáját egyetlen év alapján minősíteni köztudottan elsietett dolog, mert aki lelkekkel dolgozik annak maximális testi és lelki nyugalomra van szüksége, nem is tudásra, de tudományra – és hosszas, komoly előtanulmányokra.” A néptanító anyagi helyzete sem biztosított: igaz, hogy a minisztérium által előírt fizetés 300 Ft, de ezt rendszertelenül kapják, sokuk alacsonyabb, de rendszeresen kapott bérrel is beérné. S amíg nincsenek véglegesítve, az állami tanítói nyugdíjalapra sem jogosultak.¹⁴³

A *Familiában* az évek során több kiemelkedő falusi tanító neve lett megörökítve, így a Szilágy megyei Gavril Almașié, aki a minisztérium által is bejegyzett mértékletességi és ifjúsági egyesületet szervezett, s ezért elnyerte az Országos Erkölcsmesítő

Egyesület elismerő oklevelét és száz koronás jutalmát. Ioan Marcu nevét említhetnénk továbbá, aki két és fél évtizedes boksánbányai (Krassó-Szörény vm.) működése alatt úgy kiművelte az ifjúságot, hogy sokan mentek iparosnak, és szellemi téren lehagyták a más nemzetiségűeket. Emellett a Karánsebesi egyházmegye tanítóegyletének alapító tagja, majd főtitkára volt.¹⁴⁴

Rajtuk kívül a *Familiá*ban számos portré jelent meg a magasabb szintű oktatás nagy tanáregyéniségeiről, egyháziakról és világiakról egyaránt. A tanárok hivatásának, jelentőségének tudatosulását paradox módon egy balázsfalvi professzor „negatív méltatásával” érzékeltethetjük: a most bemutatandó személy nem volt sem tábornok, aki virágzó országokat és városokat pusztít el, fürdik vérükben, s az anyák gyásza örökíti meg nevét; sem diplomata, aki egy róka ravaszságával ügyködik a maga és övéi előrejutásán; sem érsek, aki terjeszti az Írást a rábízottak között, vagy – amint gyakrabban történik – úgymond álszent módon vakságban tartsa öntudatlan nyáját; csak egy egyszerű pap volt, a balázsfalvi kolostor puritán cellájának lakója, aki a négy fal között töltötte el az életét, s csak azért hagyta el időről-időre szobáját, hogy eleget tegyen kötelességének. Ám nagyhatású pedagógus volt, aki az egyházi harcokból sem vonta ki magát. Hasonlóan meleg szavakat kapott Ioan Pop, a nagyváradi szeminárium rektora, akinél iskolaszervezési érdemei mellett Vulcan kiemelte, hogy még 1848 zivataros napjaiban is megtartotta az óráit. Gavril Munteanuról ugyancsak azt tudhatta meg az olvasó, hogy szűk körben tevékenkedett, nem vágyott csillogni, dicsvágyát kielégíteni, de minden erejét kihasználta az ifjúság oktatására (havasalföldi működése után az új brassói gimnázium professzora, majd igazgatója lett). Márpedig a nemzet javáért nemcsak fegyverrel, hanem a szellem eszközeivel is lehet harcolni, s a legkisebb tett is említésre méltó. Gregoriu Silași, a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalom professzora életideáljaként Vulcan azt említette, hogy a népet olyan kulturális szintre akarta emelni, hogy elfoglalhassa méltó helyét a nemzetek sorában.¹⁴⁵

Közismert az erdélyiek szerepe a Kárpátokon túli anyanyelvi oktatás megszervezésében, modernizálásában. Vulcan elismerte odaáti működésük jelentőségét (Gavril Munteanu), legalábbis elfogadta azt, megjegyezve, hogy távozásuk veszteség volt a hazaiakra nézve (Ștefan Velovan, 1893-tól a craiovai tanítóképző tanára), ám az igazi, „ideális erdélyi tanárnak” azt a David Almășianut tartotta, aki jól fizetett, nyugdíjas odaáti állást utasított vissza, hogy helyette évi 500 forintos nyomorúságos fizetésért belépjen a bizonytalan jövőjű új brassói gimnázium tanári karába.¹⁴⁶

A nőnevelés jelentősége és alapelvei

A vonatkozó fejezetekben megszólaltatott vélemények a nők helyét hagyományos módon az otthon falai között, a háztartás és a nevelés teendőiben jelölték ki. A hozzászólók e két területet összetett és igényes feladatkörnek tekintették, mely csak alapos ismeretek, képzettség birtokában látható el megfelelő módon. Mint a nagyszebeni román nőegylet 1907-es közgyűlésén Maria Cosma elnökasszony hangsúlyozta, a román nőknek – úgymond – már csak az iskola hiányzott ahhoz, hogy a társadalom hasznosabb tagjai lehessenek: az ismeretek, a racionálisabb házi foglalatosság a család anyagi jólétét is emelni fogja.¹⁴⁷ Áttekintettük a kortársak állásfoglalásait azzal kapcsolatban, hogyan neveljék leányaikat a szülők. A továbbiakban vizsgáljuk meg, miként ítélték meg immár a nők elvárható műveltségének, tehát otthoni és iskolai oktatásuknak a kérdését.

Visarion Roman elengedhetetlennek tartotta, hogy a nő legalább annyira tudja, hogy mi történik a világban, hogy férjét megérthesse. Jártasnak kell lennie tehát a kultúra, a közélet kérdéseiben, tudnia kell a művészet, a tudomány új teljesítményeiről, az új felfedezésekről, át kell látnia az emberiség általános problémáit, hogy részt tudjon venni a társalgásban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy bele kell szólnia minden irodalmi vitába, és a régi és modern írók minden művét el kell olvasnia.¹⁴⁸

A nyugati emancipációs mozgalom első hullámverésének éveiben a *Familia* zsinórmérceként állította eléjük Eugene Pelletan már többször idézett értekezését. A francia professzor ugyan az iskoláztatást nem említette, mégis idéznénk néhány gondolatát, mert a felszínes szalonneveléssel szemben a mélyebb ismeretek megszerzésére helyezte a hangsúlyt: a nőnek kell, hogy legyen véleménye, ismernie kell a társadalom alapfogalmait és kora vetélkedő eszmeáramlatait. „Ő a gyermek első oktatója, és ha az megkérdezné tőle: mit jelent az, hogy haza, szabadság, akkor a szegény anya kénytelen lesz Mackbeth-tel válaszolni: nem jó erről a dologról beszélni!” Ez elfogadhatatlan – kiáltott föl a professzor: „A szabadság szónak, az emberi nyelv legszentebb elemének először az anya ajkáról kell a gyermek homlokára hullania, hogy csókjai nyomán örökre oda legyen pecsételve.” Ehhez azonban megfelelő műveltség szükséges. Először is történelmet kell tanítani a lányoknak, hogy azonosulhassanak az emberiség sorsával; aztán filozófiát, hogy önnön méltóságukra ébredjenek, képesek legyenek önállóan gondolkodni és érezni; emellett jogot, hogy rájöjjenek: nem tartoznak vak engedelmességgel férjüknek, hanem csak indokolt, igazságos utasításait kötelesek végrehajtani. Emellett pedig természetesen háztartástant és higiénéiát.¹⁴⁹ Ezek és a hasonló gondolatok termékeny talajra hullottak. Egy év múlva mindjárt egy hölgy fejtette ki, miért kell a feleségnek megfelelő alpműveltséggel rendelkeznie: a munkából fáradtan, fölindultan hazatérő férj nemcsak szépen berendezett és rendben tartott otthonra vágyik, hanem feleségében szellemi társat is keres. Sőt, mit több, a köztük fölmerülő vitáknak, sértődéseknek is elejét veheti a közös ízlés, egy közösen átlapozott album, egy közös olvasmány megbeszélése. Nem kell a nőnek erőltetetten okosabbnak, műveltnek mutatnia magát, mint amilyen valójában, de meglevő értelmét ápolnia kell. „Nem kell tudnia megkülönböztetni az építészeti rendszereket és stílusokat, nem kell ismernie a sokféle festészeti iskola történetét, elmélyülni az irodalomelméletben, de ne maradjon közönyös egy jelentős műemlék vagy egy szép

kép előtt, unalom nélkül tudja olvasni Mme de Sevigné, és elalvás nélkül végig tudjon nézni egy Racine-tragédiát.” Ám a szerzőnő nemcsak passzív befogadást várt el társaitól, hanem azt, hogy képesek legyenek átlátni férjük társadalmi, közéleti ügyeit. „Meggondhatja a véleményét férje álláspontjával kapcsolatban, ha az valamely gyűlésre készül, ha az illető író, megbíráhatja a könyvét, ha pedig csak egyszerű polgár, akkor hozzászólhat, hova adja le szavazatát.” Simeon Botizanu 1872-es cikke ugyancsak a hagyományos szerepeket hagyta meg a nőknek, leszögezve, hogy nem politikai emancipáció kell nekik (férfi szerepekben úgymond szörnyetegek lennének), hanem jó oktatás. E gondolatok lassan-lassan szélesebb körben is elterjedtek, hiszen a zernesti (Fogaras vm.) nőegylet 1880-as báljáról beküldött tudósítás névtelen szerzője is annak tulajdonította a fiatal egyesület népszerűségét, hogy a helyi hölgyek belátták: a nők kulturális fölemelésén dolgozik, márpedig ők csak kellő műveltség birtokában lehetnek jó feleségek és anyák. Egy 1894-es bukaresti előadás lényege is az volt, hogy a nők nem alacsonyabbrendűek, mint a férfiak, de változtatni kell a leánynevelő intézetek felszínes oktatási tevékenységén, szeretetre, szorgalomra kell nevelni a növendékeket, s akkor majd boldogítani fogják férjüket, megszűnik a mai jelenség, hogy a férfiak menekülnek a házasságtól.

Ha nem is szokványos álláspontként, de jelent meg olyan cikk is, amely a maguk egészségének érdekében szólította föl a nőket önművelődésre: „A temperamentum és az életkedv megőrzése érdekében a szellemnek is kell kapnia valamit. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy hölgyeink töltsék könyv mellett az éjszakákat – Isten ments! – de mégiscsak azon a véleményen vagyok, hogy nem fogadható el Bretagne elve, miszerint egy nőnek éppen elég annyi tudomány, hogy tudja megkülönböztetni a férje ingét és a mellényét.”¹⁵⁰

Más szerzők nemcsak a férj támaszát látták a művelt nőben, hanem a leendő önálló egzisztenciát, munkavállalót. Elena Densușianu 1869-es, a fogarasi román olvasóegyletben tartott előadásá-

ban leszögezte, hogy a korszerű műveltség megszerzésének meg kell előznie a politikai-társadalmi emancipációt, különben a nők nem mennek semmire: „Ahhoz, hogy tisztviselők, orvosok, mérnökök sőt akár kereskedők lehessenek, valamivel több kell, mint egy kis francia- meg zongoratudás.” A román nők nevelése azonban elhibázott: csak a divatra, a házimunkára és a családi életre készít föl – teremthetnek-e ezzel biztos állást maguknak?! – kérdezte az előadó. Az összejövételről tudósító Ion Dima Petrascu nem utolsósorban a rokonszenves, lelkes tapsot arató előadás hatása alatt maga is nyomatékosította, hogy „a nők műveltségbeli szintje az adott nép kultúrájának és civilizáltságának fokmérője.” Az elhangzottakat méltató szavai annál is figyelemreméltóbbak, mert a maga, korábban ismertetett állásfoglalásában a nők helyét kizárólag az otthoni munkában, nevelésben határozta meg; ennek megfelelő ellátását sem tartotta azonban lehetségesnek alapos és korszerű műveltség nélkül. Elvetette a felszínes szalonműveltséget, az úrilányok „rangjuknak, társadalmi állásuknak megfelelő oktatását”, ehelyett inkább a háziasszonyi és anyai szerepre kell őket fölkeszíteni, ezért kell bizonyos természettudományos ismereteket is elsajátítaniuk.

Ana Botta már idézett értekezése a nő hivatásáról ennél is tovább ment: mint láttuk, a román nyelv, nemzettudat fönntartását várta el tőlük. Ám hogyan áldozza magát e magasztos célnak – kiáltott föl az előadó –, ha nem ismeri ősanyái tetteit, ha a férfiak nem törődnek azzal, hogy nemzeti nevelést kapjon? „Hogy megfelelőhessen hivatásának, a román nőnek föltétlenül nemzeti nevelést kell kapnia, mégpedig olyan intézetekben, ahol az ősi dicsőséget teljes fényében, pompájában mutatják föl, adják át neki, mivel »az anyának nemcsak képességeket kell tanítania gyermekeinek, hanem azokat a hajlamokat is, melyek őbenne is teljes mértékben megvannak« – mondja Rousseau.” Mindebből következik, hogy nem mint nőt, hanem mint embert kell nevelni, ugyanazon módon, mint a férfiakat – vonta le az előadó a végkövetkeztetést.¹⁵¹ Ez azonban a kortársak számára korántsem

volt egyértelmű, s ha a nemzetközi irodalomhoz fordultak, valójában az sem segítette a tisztázódást, mint ezt példázta Ioan Lăpădat három, közel egy időben készült cikke. Előbb kimondatlanul is a két nem szellemi egyenrangúságáért, az egyenlő nevelés jogáért szállt síkra, amikor idézte egy angol hölgynek az ottani Női Emancipációs Társaságban mondott szavait: a férfiak uralma nem valamiféle szellemi fölényen, hanem kizárólag a nyers erőn alapul, ezt a nők magasabb iskoláztatásával és jogegyenlőségével lehet fölszámolni. 1869-ben hasonló alapállásból ismertette a francia Maria Deraismes kisasszonynak a nő és az értelem kapcsolatáról szóló előadását. A hölgy neme szellemi elmaradottságát a százados férfiuralommal magyarázta, azzal, hogy a maguk számára monopolizálták a művelődés eszközeit; egyébként az előadó kiállt a két nem értelmi egyenrangúsága mellett, elismervén ugyan, hogy a nőknél inkább az érzelmek dominálnak, ám tagadva, hogy a komoly férfias tanulmányok, műveltség szépségük, kellemük rovására menne. Később viszont egy francia előadó szavait idézve Lăpădat leszögezte, hogy a nők értelme nem képes befogadni ugyanazokat az elvont filozófiai ismereteket, bár hangsúlyozta, hogy ebben nincs semmiféle lenézés, s cikke végén fölhívta a „román matrónák” figyelmét arra, hogy a női emancipáció századában élnek, tehát adjanak gondos nevelést leányaiknak!¹⁵²

A lányok iskoláztatásának gondolata viszonylag korán polgárjogot nyert az elit körében. Kérdés azonban, hogyan látták ennek esélyeit a kor román közegében.

1869-es cikkében At. Marienescu beismerte, hogy tíz-húsz évvel korábban nemhogy a földművesek, iparosok, de még a vagyonosabb családok sem törődtek leányaik taníttatásával; cselédként kezelték őket, anyjuk mellett csak főzni, mosni, szőni-varrni tanultak. Ez igen hátrányos következményekkel járt a nemzet kulturális fejlődésére nézve: „Ebben az időben és ezen a módon a román nők civilizációs és műveltségi szintje nem emelkedhetett, ami egyik komoly oka volt annak, hogy a román nép elnyomatásban élt, a haladás reménye nélkül.” Ma viszont – nyugtázta a

szerző – „egyek anyák nem elégednek meg azzal, hogy lányaik valamennyire tudjanak írni-olvasni, hanem azt akarják, hogy többet tanuljanak, tehát vallást, bibliát, nyelvtant, földrajzot; mások egy hazai nyelvet is tanítanak nekik, például a németet vagy a magyart, sőt akár a franciát vagy az olaszt; azután rajzot, festést, hímzést-varrást, zenét és táncot.” Ha ezt nem is engedheti meg minden család, az minden román nőtől elvárható, hogy tudjon írni-olvasni, varrni és főzni. Figyelmeztetett azonban arra, hogy még a legműveltebb körökben is változatlanul szükség van a meggyőzésre.¹⁵³ A közgondolkodás valóban nem változhatott egyik napról a másikra, mint az kiderül Sofia Bria kudzsiri tanítónő előadásából, mely az ASTRA szászvárosi fiókszervezetének 1896-os közgyűlésén hangzott el. Az előadó leszögezte, hogy a népek haladása vagy stagnálása a nőnevelés szintjén múlik, s a románok esetében sok még a tennivaló: „Sokan azon a véleményen vannak, hogy minek tanuljanak annyit a lányok, amikor úgysem veszik hasznát? Sőt azt is mondják, elég, ha annyit tud, mint az anyja, tehát valamennyire olvasni és írni, persze számos helyesírási hibával néhány soron belül. Tudjon azután főzni néhány ételt, a kézimunkát illetőleg harisnyát kötni, és ha vendége jön, tudjon bevinni tányéron egy pohár vizet.” Az előadó ezzel természetesen nem értett egyet, hangsúlyozván, hogy büszke népét a kultúrának kell fölemelnie arra a szintre, melyre más népek már eljutottak, tehát a nőknek minél jobb, sokoldalúbb nevelést kell kapniuk, hogy megfelelhessenek anyai hivatásuknak. Hasonlóképpen konzervatívnak látta a közvéleményt Angela Butean, a belényesi polgári leányiskola tanárnője egy 1897-es beszédében. Elismerte, hogy sokan megkérdőjelezték az intézmény létjogosultságát: nem kellett volna ilyen hatalmas összeget fontosabb célra fordítani? A román nőknek tényleg szükségük van magasabb műveltségre? „Ma is nagyjából általános vélemény, hogy a nő tevékenységi köre a háztartásra korlátozódik, legyen jámbor, szeresse a családi tűzhelyet és a munkát. Ehhez azonban nem kell a grammatika, hiszen beszélni megtanul a szüleitől; történelemből nem kell többet

tudnia, mint hogy lánykorában atyái nevét viseli, férjhezmenetele után pedig férjéét; földrajzból elég annyi, hogy az egyik szobából betaláljon a másikba; matematikából, hogy el ne felejtse: tíz pár tojás egyenlő húsz tojással; kémiából csak annyit tudjon, hogy mikor forr a víz; fizikából, hogy ha látja, hogy esik, tegye a csöbröt az eresz alá stb. A régi rómaiaknál a legnagyobb dícséret egy nő esetében az volt, hogy otthon ül és fon.” Az előadó mindezzel természetesen nem értett egyet: egyrészt a háztartásban is kell tudni számolni stb., másrészt a nő hivatása messze túllépi ennek kereteit: ő neveli a jövő nemzedékét.¹⁵⁴

Más szerzők viszont máris túlzottnak tartották az elit-leánynevelés követelményeit. A *Familia* egy 1900-as vezércikke úgy vélte, hogy az akkori leánynevelés a lehető legabszurdabb módon folyik, mert nem a feleség- és anyaszerepre készít föl. A jobb családok leányai intézetbe kerülnek, ám ott csak felületes ismeretekre tesznek szert (felszínes társalgás, dilettáns zenélgetés, festegetés), az elvontabb anyagot pedig (pl. trigonometria) úgysem fogják föl, mert „akármit mondjanak a feministák, a nő intellektuálisan nem éri el a férfit, a természet más hivatást adott neki.” Ezért szenvednek a gimnazista lányok neuraszténiában. Ne adják tehát az anyák be lányukat, hanem maguk neveljék, legfőljebb külsőként járassák be az intézetbe nyelvórákra, zongorára, rajzra. Hasonló álláspontot tükrözött Vulcan egy néhány évvel korábban közölt tárcája egy ismerős (túl)iskolázott lányról: az nem érezte jól magát a hölgyek társaságában, mert ott csak a divatról meg bálokról esett szó, őt viszont az irodalom érdekelte, meg is jelent néhány konvencionális világfájdalmas verse. Amikor azután Vulcan meglátogatta a családot, a lány éppen A román nő hivatása című tudományos munkáján dolgozott, viszont apja kérése ellenére nem tudott nekik egy ebédet megfőzni. Miután fiúismerősei nevetségessé tették, kigyógyult különcködéseiből, elégette kéziratait, megtanult háztartást vezetni, és azóta is boldog házasságban él egy ügyvéddel.¹⁵⁵

Kérdés immár, hol kaphatják meg a nők a föntiek szellemében fölfogott korszerű műveltséget? Ami az alapfokot illeti, N. F. Negruțiu 1872-es írásában elismerte a kevés létező román leány-népiskola jelentőségét, ám ugyanakkor rámutatott, hogy azok csak a második-harmadik nemzedék életében éreztetik hatásukat, annyit a románság nem várhat. Az idősebbek számára vásár- és ünnepnapokon előadásokat kell tehát tartani: a település tanult lányai-asszonyai gyűjtsék maguk köré a tanulatlanokat, és részesítsék őket erkölcsi, tudományos, nemzeti oktatásban. A szerző a brassói nőegylettől várta a kezdeményezést, amely saját tanítónőit például kötelezhetné erre az ismeretterjesztő tevékenységre. Ugyancsak fölszólította a cselédtartó háziasszonyokat, hogy akár az elbocsátást is helyezték kilátásba tanulni vonakodó cselédjüknek – legalábbis annyit nyernek, hogy az megszabadul rossz tulajdonságaitól (alkoholizmus, gátlástalanság, kéjvágyó ifjak társasága, gyermekek megrontása). Az intelligencia gyűjtsön papírra, könyvekre, esetleg még ruhára is, hogy a legszegényebb nők is részt vehessenek a kurzuson. Ám Negruțiu azt is alapvetőnek tartotta, hogy az írás-olvasás oktatása a legújabb módszerek szerint történjék, s azt vallási, erkölcsi, történelmi, matematikai és háztartási ismeretek egészítsék ki.¹⁵⁶ A középszint vonatkozásában Ioan Lăpădat egyetértőleg idézte a francia Legouvét, aki a kolostorokat azért vetette el, mert ott túlsúlyban vannak az egyházi ismeretek, a nevelőintézeteket azért, mert csak a pénzre mennek, a magántanárokat azért, mert azok sokszor bonyodalmat okoznak (talán a szövődő szerelmekre gondoljunk?), a legjobb megoldás tehát a nyilvános iskola. Ion Dima Petrescu az összes többi szerzőhöz hasonlóan szintén elvetette a létező nevelőintézeteket, mert azok fogni akarják a növendékeket, tehát mindent tanítani akarnak, ami általános felszínességet és divatmajmolást eredményez. Nem példás emberek jellemét tanulják itt a lányok, hanem azt, hogyan kell kalandokról, regényekről, az udvarok bizarr dolgairól társalogni, teljesen elhanyagolják viszont a természettudományokat, pedig majd a konyhában át kell tudniuk látni a vegyi

folyamatokat. Végezetül azt javasolja, hogy hozzon létre a román-ság anyagi alapokat saját iskolák fölállítására!¹⁵⁷

*Az anyanyelvi leányiskolák,
nemzeti leánynevelő intézetek jelentősége*

E fejezetben, immár kifejezetten az iskolákra összpontosítva, azt vesszük nagyító alá, hogy a kortársak miben látták a leányiskolák hivatását, és mennyiben volt képes áldozatokra a hazai román társadalom azért, hogy a maga erejéből alapíthasson-fönn-tarthasson ilyen intézményeket.

A román elit sznobizmusának, idegenmajmolásának leleplezésére szánta már idézett 1877-es tárcáját Ioan Lăpădat. Mint emlékszünk, három konvencionális gondolkodású előkelő anya nézeteivel ütköztette a maga nemzeti elveit. Ruxanda asszony német iskolába adta a hétéves Zamfircát, „ahogy minden bölcs szülő teszi”, hogy ne hozzon rá majd szégyent, amikor bevezeti a társaságba. Szerzőnk kérdésére, hogy nem adhatta volna-e román iskolába, a gondos anya értetlenkedve válaszol: „Éppen elég paraszt van ott, akik nem tesznek mást, mint tátott szájjal bámulják a tanítót. Mit tanulhatna Zamfírca a románoknál?” Az újabb kérdést, miszerint tanul-e a kislány románt is, a hölgy hasonló határozottsággal intézi el: Minek tanulna? „A házban hall román beszédet, a cselédek románul beszélnek. Mi kell még? Ennyi éppen elég. Tudod jól, hogy a szalonokban nem divat románul beszélni.” Akkor már inkább a francia, de azt majd az intézetben. A másik hölgy, Dna Despina tizenhárom éves leánykája most fejezte be kitűnő eredménnyel és hozzáállással a magyar iskolát: „Attila, Árpád, István király az én Ilencuțám kedvenc hősei. [...] Hát még a vallás! Megesküdnél, hogy tökéletes kálvinista!” Az újabb okvetetlenkedésre, hogy tanult-e román nyelvtant és történelmet, az előbbihez hasonló választ ad: értelmes ember nem gondolja, hogy a románoknak lett volna történelmük. Dna Zoița kis Balasiája úgy tért haza az intézetből, hogy az igazgatónő közben

átkeresztelte Herminára. Apja beszerzett neki egy könyvtárat, hogy tovább képezhesse magát.

„- Vannak-e román könyvek is? Énekel-e nemzeti dalokat is? - szegezte neki a kényelmetlen beszélgetőpartner.

- Ugyan! Egészen más elvárásai vannak irodalom, ízlés, zene terén. Hermina igen sértve érezné magát, ha valaki venné a bátorságot, hogy román könyveket és nemzeti zenét említsen neki, mivel ő olyan messze jutott, hogy maga körül mindent barbárnak érez.”¹⁵⁸

Az idézett vitában Lăpădat végül szózatot intézett a hölgyekhez: otthon először románul tanítsák meg a lányukat, hogy ne öt évesen, a cselédek nyelvezetét sajátítsa el. Szakítsanak azzal az előítélettel, hogy az idegen iskola a jobb, helyezték vissza jogaiba az anyanyelvet, a szülői vallást, a nemzet történelmét; unszolják gyermeküket román művek olvasására, román dalok előadására. Az anyák erre azt felelik, hogy nincsenek román nevelőintézetek; ezt természetesen szerzőnk sem tagadhatja, ezért a jelenlevő egyik igazgatónőhöz fordul: ha szereti a románok pénzét, akkor a szülők elvárásainak is meg kell felelnie – tanárt kell alkalmaznia a román nyelv, vallás, történelem oktatására, ha pedig a növendékek között ők vannak többségben, egészében románul kell oktatni – persze ez nem érintheti az idegen nyelvi társalgást, de az akkor igazi nyelvtudást adjon, ne csak regények megbeszélésére és felszínes témákra korlátozódjék. S nem halványulhat el az alapelv: a lányok igazi szalonnnyelve nem lehet más, mint a román.¹⁵⁹

A létező, általában szász illetve határon túli leánynevelők tevékenységét számtalan további cikk vélte felszínesnek, sőt erkölcsrombolónak és persze nemzetietlennek. Vulcan kritikus alapállását dicséri, hogy másrészt romániai szerző cikkét is közölte, ahol az ottani házi nevelőnőkről és intézetekről halljuk ugyanezt.¹⁶⁰ Mivel elrománosításukat nyilván még Lăpădat sem tartotta reálisnak, minden hozzászóló saját, nemzeti magasabb leányiskolák és intézetek alapítását sürgette. Az egyik első, ilyen intézet létrehozását fölvető írás Brassót tartotta legalkalmasabbnak erre

a célra, tekintve a nőegylet dicséretes aktivitását: „Milyen jó volna, ha a románok építhetnének egy leánynevelőt, hogy azok a szülők akik alaposabb nevelést tudnak és akarnak biztosítani, ne kényeserüljenek lányaikat idegen intézetbe adni, ahol elnemetlenednek, hanem románul tanulhassanak, román érzésűvé váljanak. Leggyorsabban ezt talán a brassói hölgyek és urak tudnák megvalósítani.”¹⁶¹ Az üzenetre nem volt különösebb szükség, hiszen a nőegylet eleve leánynevelés céljával jött létre 1850-ben, s régóta támogatta egy-egy brassói, nagyszebeni és balázsfalvi negyedikes leányosztály működését. Később azonban a magasabb oktatási szintű intézmény gondolata is fölmerült. Az 1878. évi közgyűlésen elhangzott, hogy Nagyszebenben női tanítóképzőnek kellene létesülnie, ám kell egy olyan középiskola is, melyet a jelöltek előtte elvégeznének, s ez Brassóban lehetne. Nyolcosztályos modell-leányiskoláról lenne szó, ahol hangsúlyosan oktatnák a román nyelvet, irodalmat, történelmet, s amely egész Erdély és Magyarország román lányait megfelelő módon nevelni tudná. „Példamutató román, nemzeti szellemű és művelt hölgyek élnek itt szép számmal, jó háziasszonyok és korszerű ismeretekkel rendelkeznek. A román lányok megtanulhatnak tőlük a szerény társasági viselkedést, a háztartás vezetését, a kézimunkázás szeretetét és sok más illendő dolgot. Ennek az iskolának a segítségével fölkészíthetnénk tehát az árva és szegény lányokat a pedagógiai tanulmányokra, hogy kenyérkeresővé válhassanak, művelt és bármely társaságban elfogadható középosztálybeli lányokat nevelhetnénk, és így kialakítanánk az igaz nacionalizmussal átitatott nők és az igazi román anyák nemzedékét.”¹⁶² A minta az ugyanitt működő szász intézmény lenne, melyet a szász nőegylet támogat anyagilag, s melyet román lányok is nagy számban látogatnak, mert jó iskola. Itt belőlük művelt nő, de jó, vallásos román nem! – állapították meg.

Föltehetőleg a brassóiak kihívása is szerepet játszott a nagyszebeni nőegylet megalapításában (1881). Az alakuló gyűlés indítótémája ugyanis egy leányiskola megalapítása volt. A hölgytársait

összehívó Maria Cosma leszögezte: egy ilyen intézménynek Nagyszeben a legméltóbb helye – sok olyan család él itt, ahonnan a lányok eleve jó nevelést hoznának, emellett a város az ortodox egyház központja, az ASTRA székhelye stb. Az egyesület alapszabálya célként valóban internátussal ellátott leányiskola létesítését jelölte meg, amely hamarosan meg is nyílt, színvonalas tanári gárdával: az igazgatónő Bukarestből, a királyné védnöksége alatt álló Asilul Elena Doamna kollektívájából érkezett, a három tanár egyike pedig hamarosan Ioan Slavici, a Tribuna igazgatója lett. A vidéki tanulókat egyelőre a helyi jobb családoknál helyezték el.¹⁶³

A román társadalom végső célja persze nem egy leány-népiskola volt, hanem magasabb szintű intézmény alapítása. Erre paradox módon éppen a társadalom gyöngesége miatt kerülhetett sor: az áhított jogakadémiára tizenhét évi nemzeti gyűjtés eredményeképpen csak húszezer forint jött össze, ezért az ASTRA 1883-as brassói közgyűlése lemondott a tervről, és az alapot egy nagyszebeni felső leányiskola és internátus létesítésére irányozta elő. A következő évi, szászvárosi közgyűlés az Egyesület saját vagyonából megszavazott 10 000 forintot az építkezésre. 1885-ben el is készült a nyolc tantermes épület, de az időközben 40 000 forintra emelt tőke is kevésnek bizonyult, ezért az ASTRA nemzeti gyűjtést hirdetett, így végül is 1886 őszi indult meg polgári iskolaként az oktatás. Az igazgatóság a kisebb gyermekek szüleinek azt javasolta, hogy már előtte is a nőegylet népiskolájába adják lányukat, s így végig románul végezheti tanulmányait. Az egyesület közgyűlésén Maria Cosma elnökasszony is elsődleges feladatként határozta meg, hogy nyújtsanak segítő kezet az új intézménynek, s a két iskola váljék igazi modellintézeté – ami azért is kézenfekvő volt, mert egy épület falai között működtek.¹⁶⁴

A polgári valóban a kezdetektől jó színvonalon működött, mint azt egy szülőnek az első évvégi vizsgával kapcsolatos tapasztalatai is alátámasztják: a diákok jó, tiszta románsággal feleltek, tíz hónap alatt kezdő szintről eljutottak a német konverzációs készségig, a magyarban és franciában is szép haladást mutattak föl, a gyakor-

lati oktatás szintjét pedig kézimunka-kiállításuk érzékeltette. A tanfelügyelői vizsgálatok sem találtak kivetnivalót az intézmény munkájában, sőt 1905-ben kultuszminiszteri dicséretben részesült. Ebben a tanévben 95 tanulója volt; 1887 és 1905 között 1566 diák járt ide, kétharmaduk bentlakóként; fönntartása e két évtized alatt az ASTRÁ-nak 101.000 koronájába került. Az Egyesület vezetősége egyébként nem volt elégedett a társadalom részéről kapott támogatással, kevésnek találta a diákok számát, gyűjtéseket kezdeményezett, főlshólította az igazgatóságot, tegyék olcsóbbá az ellátást, mert „az túl drága népünk erejéhez képest”. Pedig az iskola nem akart exkluzív intézménnyé válni: 1889-ben az Albina segélyéből tíz darab 50 forintos ösztöndíjat hirdettek szegénysorsú szülók leányai számára, akik az internátusban szeretnének lakni (a bank a következő években is támogatta hasonló módon az intézményt). Őket segítették olyan egyéni följajnlások is mint Aurel Maniu oravicai közejgyző 200 forintos adománya négy darab hasonló ösztöndíj céljára. Az 1905-ös közgyűlésen az ASTRA vezetősége határozottan visszautasította a gyakori vádat, hogy az Egyesület az uraknak csinált iskolát: ezt cáfolandó rámutatott, hogy a romániai növendékektől eltérően a hazai diákok vagy parasztcsaládból származnak (a 95 főből 15), vagy paraszti gyökerűek (pap-, tanító-, jegyző-, iparos-, kereskedőleányok).¹⁶⁵

A nagyszebeni polgári iskola mindvégig központi, össznemzeti intézményként határozta meg magát. Volt azonban a korban több regionális célú kezdeményezés is. Nagy visszhangot keltett egyes nagyváradi hölgyek fölbuzdulása, akik úgy érezték, a fokozott elnemzetietlenedés miatt Biharban különösen fontos egy leányiskola alapítása. Mint ahogy a vidék intelligenciájának gyarapodása elsősorban a belényesi gimnázium érdeme – írta a szervező –, egy leányiskola a nőket fölemelné a férfiak kulturális szintjére. Meg is indult a gyűjtés, majd az ügy hosszú évekre elaludt. Vulcan számos alkalommal üzent cikkeiben a szervezőknek, azok és utódaik újra fölvették a fonalat, kutatták az összegyűlt pénz sorsát, 1880-ban egyesület alakult, melynek vagyona a 20. század elején

14.412 koronát tett ki, de végül is a terv végleg elhalt. A tehetetlenkedést látva Mihail Pavel püspök 1896-ban a maga költségén alapított polgárit és internátust Belényesen.¹⁶⁶ Sikeresen megnyitotta viszont 1889-ben, huszonhárom tanulóval, Szilágysomlyón a maga leányiskoláját az erre a célra alakult nőegylet. Két évvel később, ötvenhét tanulóval Aradon indult tizenkét helyiséges ortodox felső leányiskola a nőegylet patronálásával, később tanítóképzővel bővült. A lugosi nőegylet szintén megalapította a maga felső leányiskoláját.¹⁶⁷

Az általános műveltség megszerzése mellett a kezdetektől hangsúlyt kapott a gyakorlati ismeretek – háztartás, kézimunka – átadása is. Emilia Lungu egy cikke a nőnevelés egyenrangú céljaként vetette föl: a férfiak – úgymond – állandóan a nők pazarlására, fényűzésére panaszkodnak; hogy az ifjak nem tudnak megnősülni, mert a lányok ráadásul nem tudnak háztartást vezetni. Nos, kevesebbet beszélni róla, s helyette leányiskolákat kell alapítani, ahol a tudomány mellett elsajátíthatók a szükséges gyakorlati ismeretek.¹⁶⁸ Ezt valósították meg a brassói hölgyek: a nőegylet 1886-ban háztartási oktatást nyújtó internátust alapított, ahol főzést, mosást, vasalást, géppel történő varrást, szövést, zöldségtermesztést és általános higiéniai szabályokat tanítottak, emellett vallást, magyar és német nyelvet valamint számtant. Az 1892/93-as tanévben 29 diákjuk volt.¹⁶⁹

Az oktatás mecénásai

Végül, de nem utolsósorban térjünk ki azoknak a körére, akik adományaikkal a jelentősebb állami segítség hiánya ellenére is lehetővé tették az anyanyelvű intézményrendszer működését és a tehetséges fiatalok tanulmányait. A mecénások sorában első helyen az egyházi személyeket kell megemlítenünk. A sorrend nem elsősorban a tisztelet jele, hanem annak az új, világi elit formálásában játszott vezető szerepnek az elismerése, melyet a mai kutatás így fogalmaz meg: „Egy gyöngye román városi népeiséggel és armalista nemességgel a háta mögött az új elit emelkedése a

románok között a két egyház – a görög katolikus és az ortodox – kollektív erőfeszítésének eredménye volt.”¹⁷⁰ Az igen tekintélyes pénzalapok részben az egyházi vagyonból lettek elkülönítve, ám nem jöhettek volna létre az egyes szélesebb látókörű, szociálisan és persze nemzetileg fogékony főpapok, kanonokok személyes kezdeményezése, takarékosága nélkül, s ugyanez vonatkozik azokra a világi adománytevőkre, akik a fölajánlott vagyont szintén az egyházi hierarchia gondjaira bízták.

Az oktatási célú alapok egyik központja a balázsfalvi görög katolikus érsekség volt, konzisztóriumuk kezelte az ide fölajánlott adományokat, hagyatékokat, ítélte oda az ösztöndíjakat, elsősorban bécsi tanulmányok folytatásához. Ezek közül az egyik legjelentősebb az alább ismertető Romantjai-alap volt.¹⁷¹

A balázsfalvi példát követte Samuil Vulcan nagyváradi püspök, megalapítva a belényesi gimnáziumot, és étkezési alapot létesítve a szegénysorsú diákok számára. Papp-Szilágyi nagyváradi görög katolikus püspök 1873-as végrendeletében tisztán 123.132 forint 79 krajcár vagyont hagyott oktatási célokra. Kamataiból először 1880-ban több más intézmény mellett a nagyváradi leányiskolai alap 4830 forintot, a belényesi gimnázium pedig 9660 forintot kapott. Kiemelkedő nagyságú volt továbbá az Alexandru Șterca-Șuluțiu-alapítvány, melynek vagyona 1899-ben többek között 500 hold szántóból, 235 hold kaszálóból, 86 hold legelőből és 3,5 hold szőlőből állt. Vulcan a róla közölt portréban az adományozó polgári mentalitását emelte ki: „Tartózkodva minden fényűzéstől és más szükségtelen kiadástól kötelezvényekben összegyűjtött százezer forint tőkét, és letette az érseki káptalan elé, hogy a papságot és a népet segítő alapítvány létesüljön belőle.”¹⁷²

Vulcan 1878-ban példaként állította a közönség elé az előző évben elhunyt Ioan Patița topánfalvi (Torda-Aranyos vm.) proto-presbitert. A tudás iránti vágyban égve minden lehetséges könyvet beszerzett, legnagyobb öröme a tanult férfiak társasága volt. Maga is több népiskolát alapított, és fáradhatatlanul igyekezett meggyőzni a népet a tanulás jelentőségéről. Gimnáziumalapítási kísérlete

ugyan kudarcot vallott, viszont létrehozott egy felsőiskolai alapot, mely immár 40.000 forintot tett ki. Ezenkívül körzetében több iskolai alap létesítését érte el összesen 25.000 forint értékben, holott a vidék szegény. Ez is azt bizonyítja – zárta portréját a szerző –, hogy egy nép nem hivatkozhat a maga nyomorúságára, ha a létéről van szó.¹⁷³

Bár világi eredetű, a görög katolikus alapok sorában kell megemlítenünk a Simion Romanțai létesítette alapítványt. Az örökhagyó, aki Romániában folytatott sikeres orvosi működést, végrendeletében egész, 45.000 Ft értékű vagyonát följánlotta a balázsfalvi konzisztóriumnak, azon célból, hogy az a kamatokból görög katolikus diákok számára ösztöndíjakat biztosítson. Romanțai elsősorban a filozófiai, jogi, orvosi, festészeti, építészeti és erdészeti tanulmányokat folytató fiatalok támogatását ajánlotta. 1848–1869 között 142 diák jutott innen ösztöndíjhoz, olyan leendő vezető személyiségek mint Al. Papiu Ilarian, Iosif Hodoș, Iacob Mureșanu, Titu Maiorescu stb.

A század második felében gombamódra szaporodó kisebb-nagyobb följánlások eredményeképpen Balázsfalva a 20. század elején már több, mint 140 alapítványt kezel. Vagyonuk 1895-ben 2.760.244 forintos aktívumot tett ki. Ebből az összegből évente százötven gimnazista, teológiai és tanítóképzős illetve harminc egyetemi hallgató és doktorandusz kapott ösztöndíjat. Hasonló alapítványok jöttek létre a többi egyházmegyében is. Az egyik legnagyobb mecénás a korábban szamosújvári, majd 1879-től váradi püspökké kinevezett Mihail Pavel volt, szegény szülők gyermeke – mint Vulcan hangsúlyozta –, aki bőkezűségével fölvirágoztatta az úgymond teljes anyagi romlásban átvett egyházmegye oktatási rendszerét. Amikor 1891-ben 40.000 forinttal növelte a nevét viselő alapot, az ezáltal 400.000 forint fölé emelkedett, tette „példa nélküli nemzeti kultúránk történetében”; az adományozás a következő években is folytatódott, így a püspök halálakor az alap vagyona már 1.400.000 koronát tett ki. A temetésén a megyei intelligencia képviselője által mondott beszéd úgy fogalmazott, hogy Pavel püspök a régi oktatási intézmények

megerősítésével és újak alapításával „a román elem e peremvidékén a nemzeti kultúra új és új erődítményeit hozta létre.”¹⁷⁴

Habár a görögkeleti egyház anyagi helyzete az unitusétól elmaradt, a felső klérus ott is igen jelentős alapokat hozott létre. Vasile Moga püspök még 1832-ben egy 10.000 forintos alapot létesített, melyet három évvel később újabb 30.000 forinttal megemelt. A század második felében itt is jelentős nekilendülést tapasztalunk. A nagy kezdeményező Andrei Șaguna nagyszebeni püspök majd érsek volt, aki 1853-ban a befolyó házassági illetékekből és az érsekség saját vagyonából létrehozta a Ferenc József Alapítványt. E két létező alap mellett a század végén további tizenegy jött létre, mindezekből a konzisztórium évente mintegy száz ösztöndíjat osztott ki. 1884 és 1918 között nyolcvanhét görögkeleti vallású hallgató egyetemi tanulmányait segítették ilyen módon. Az aradi és a karánsebesi egyházmegye szintén kezelt jelentősebb alapokat.¹⁷⁵ Minden más alapot fölülmúlt azonban e téren a nagyszebeni konzisztórium által kezelt – az utóbbi években sokat emlegetett – Gozsdu Alapítvány. Az alapítóról, Emanoil Gozsdu pesti kúriai bíróról Vulcan azt találta fontosnak kiemelni, hogy „az első volt a románok között, aki tehetsége és ügyvédi praxisa folytán kivívta a román tehetség iránti megbecsülést és csodálatot.” Mindezt úgy, hogy soha nem tagadta ortodox vallását és románságát. Tekintélyét és a belé vetett bizalmat jelzi, hogy a Pesti Biztosítóintézet és a Concordia gőzmalom elnöke is lett. Vulcan az Alapítvány három bérházának elkészültekor (1903) is kiemelte azok eleganciáját, monumentalitását, mondván, hogy legalább látják az idegenek, ki volt az a Gozsdu.¹⁷⁶ Az Alapítvány roppant vagyonából (1907 elején 6.493.055 korona, amely összeg 1917-re 8.990.705 koronára emelkedett) román anyanyelvű görögkeleti közép- és főiskolások kaphattak ösztöndíjat, az 1906/7-es tanévben pl. 177-en, míg 1913/14-ben már 233-an. Az örökhatályos rendelkezése szerint erdélyi akadémiákon folytatott tanulmányok esetében 300, pesti és más Monarchiabeli felsőfokú intézményben tanuló diákok számára pedig 4-500 forintos ösztöndíj volt megítél-

hető. Szerbek és görög katolikusok még jövőbeli egyházszerkezeti változások után sem élvezhették azokat. A kezdetektől 1907-ig összesen 2728 diák kapott innen támogatást.¹⁷⁷

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az egyházak által kezelt alapítványok 4704 ösztöndíjat és segélyt nyújtottak.¹⁷⁸

Itt kell megemlítenünk két, kulturális szempontból igen jelentős szerepet játszó szervezetet, a karánsebesi és a naszódi vagyonszövetkezetet. A volt határőrvidékek főleg erdőkből és havasi legelőkből álló roppant vagyonából igen sok diák kapott ösztöndíjat és segélyt. A karánsebesi vagyonszövetkezet vagyona 1906-ban több, mint 34 millió koronát tett ki, ebből akkor 41.657 korona értékben ítélték oda ösztöndíjakat, különösen erdészeti akadémiásoknak, ipari és bányászati, egyéb közép- és polgári iskolai diákoknak, a lugosi mezőgazdasági iskola tanulóinak és különböző ipari tanoncoknak. A naszódi alap legnagyobb fegyverténye az észak-erdélyi román nyelvű művelődésében meghatározó jelentőségre szert tett naszódi gimnázium megalapítása (1863), majd internátusának fölépítése volt. Az iskola fenntartására az Alap 1906-ban 44.382 koronát folyósított. Ezen kívül az alap például 1907-ben negyvenöt ösztöndíjat ítélt oda 17.520 korona értékben, köztük hat joghallgatónak, négy bölcsésznek, három orvosnak, fejenként 600 korona értékben.¹⁷⁹ A két szervezet tevékenységével azért nem foglalkozunk részletesebben, mert intézményesült módon, különösebb egyéni kezdeményezést nem igényelve nyújtották a támogatást.

A román nyelvű értékrendjének változását vizsgálandó sokkal fontosabb számunkra, hogy a 19. század második felében a vezető papság és az egy-két tehetséges világi adományozó mellé felsorakozott a szerényebb földbirtokosok, háztulajdonosok, kereskedők, sőt jegyzők, tanítók és módosabb parasztok tömege, akik az ő körülményeikhez képest számottevő összegeket hagytak általában valamelyik konzisztóriumra. Szűkebb témánk szempontjából ezek a kisebb alapítványok tulajdonképpen fontosabbak, hiszen a nagy egyházi alapok a 18. század óta intézményesült gyakorlat szerint

gyarapodtak, míg a „kisemberek” gesztusai egy új folyamat jelzőkövei. A világi társadalom is kezdte fölismerni, hogy a nemzet képzett fiai, s főleg a saját, anyanyelvi iskolák fejlődése az egész nemzet érdeke, tehát senki nem „lopja meg” lehetséges örökösait, rokonait (általában gyermektelen örökhagyókról volt szó), ha az élete munkájával összegyűjtött és megőrzött vagyont közcélokra ajánlja föl.

Az adományozók között természetesen voltak a politikából és a gazdasági-társadalmi életből ismert személyiségek, mint a Mocsonyiak (Vulcan számos cikket szentelt nekik) vagy Nicolae Zsiga nagyváradi kereskedő és háztulajdonos, aki már 1854-ben 20.000 forintot tett be a takarékpénztárba, hogy kamataiból húsz ortodox diákot segélyezzenek, később pedig a belényesiek javára 2000 forintos alapítványt tett – a kamatokból tíz diák étkeztetését kellett fedezni. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Zsiga portréja volt az első írás, amely a *Familia* olvasóinak szeme elé került, hiszen a próbaszám címlapját töltötte ki – előrevetítve, milyen központi jelentőségű lesz ez a tematika a folyóirat negyvenkét éve során. Ugyanezidőtájt Constantin G. Ioanu brassói szenátor, aki köztisztviselőként álló polgár és lelkes román volt, utód nélkül halván el, összes ingó és ingatlan vagyonát a román gimnáziumra hagyta (igaz, hogy a jövedelem halálukig öccsét és annak feleségét illette). Mások nevét jobb vagyoni helyzetük ellenére inkább csak a helyi társadalmi életben ismerték. A belényesi Georgiu Farkas özvegye 1866-ban végrendeletében összesen 6125 forintot hagyott az egyházra és iskolákra; ebből a két legnagyobb tételt (2100 – 2100 Ft) a nagyváradi házi szeminárium és a belényesi román gimnázium javára különítette el. N. Marinoviciu szászrégeni földbirtokos viszont 1874-ben 2373 forintot hagyott szegény diákok ösztöndíjára; habár családapá, de átértézte a nemzet általános érdekét – szögezte le Vulcan. A gyulai nyergesmester fia, Teodor Pap, aki a maga erejéből végezte el a jogakadémiát, és Lugoson lett jogtanácsos, egy életen át takarékoskodott azért, hogy a hátrahagyott hetvenezer forintból alapítványt tegyen gyulai és más román

fiatalok nevelésére. Végül megemlítenénk Teodor Once Belényes melletti jegyzőt, aki 1892-ben a nagyváradi görögkeleti konzisztórium elé letett 500 forintot szülőfaluja ortodox iskolájának támogatására.

Mások összekapcsolták a család és a nemzet ügyét, ugyanis elhált fiuk emlékére létesítettek alapítványt, mint Basiliu Basiota székelyudvarhelyi királyi bíró vagy Abram Maxim temesvári esperes.¹⁸⁰

Az adományok nagyobb része természetesen falusi iskolák vagy gyermekek javára tétetett. 1869-ben például a dési Mureșanu Sîreșanu apjával, négy testvérével és fiaival együtt 100 arany alapítványt tett szülőfaluja iskolája javára. Egy majdáni (Krassó-Szörény vm.) módos paraszt 1898-ban hétezer forintot hagyott az egyházközségre, hogy alapítvány létesüljön belőle tehetséges és közéleti szerepre vágyó diákok számára. Egy nagyszebeni postás 1899-ben átadott az érseki konzisztóriumnak egy 2400 koronáról szóló letéti jegyet, melyet még 1875-ben tett be, hogy kamataiból közép-, szak- és felsőbb iskolai ösztöndíjak létesüljenek. Annál is dicséretesebb ez a tett – írta Vulcan –, mert fáradságos munkával és lemondással, mértéktartással gyűjtötte össze a pénzt.¹⁸¹

Nemcsak az egyéni adományozók, hanem társadalmi gyűjtések szervezői is számíthattak a *Familia* elismerésére, mint például a jó módú brassói kereskedő, a minden közérdekű akcióban aktív Diamandi Manole, akinek oroszlanrésze volt abban, hogy a hetvenes években évente 5-600 forint jött össze a városban, s ebből 90-100 kisdíákot ruháztak föl, juttattak lábbelihez. Megható volt – írta Vulcan –, ahogy a szinte meztelen és mezítlábas gyermekek átvették kezéből az ajándékot.¹⁸²

Voltak lelkes, de meg nem valósult fölvetések és följajnlások is, mint Ioan Nichita zilahi ügyvéd, regionális nemzeti vezető javaslata egy szilágysági oktatási alap létesítésére, melynek jövedelméből támogatnák a megye román népiskoláit. A szükséges összeg úgy gyűlt volna össze, hogy minden román befizet két krajcárt – ez egy év alatt 2000 forintot eredményez. Ő maga hajlandó lett volna tíz éven át 100-100 forintot fizetni.¹⁸³ Volt, aki a megfelelő iskolaépü-

let hiányát látta meg, mint Mihail Gomboş felsővidrai birtokos, aki 1000 koronát adott Ponor község iskolájának fölépítésére; a *Familia* már a közeli átadásról számolhatott be.¹⁸⁴

Vulcan a dicsérendő példák fölmutatása mellett maga is kiszólt a közönségnek, mint egy 1865-ös cikkében, ahol az akkori harminchat pesti joghallgató sanyarú körülményeit tárta föl, hozzátéve, hogy a tisztelt publikum nagylelkűségére apellál, nehogy valamelyiknek félbe kelljen szakítania tanulmányait. A kérés idővel meghallgatásra talált, mert három év múlva Aradról barátok közötti gyűjtés eredményeként összejött 33 forintos összeg érkezett a szerkesztőségbe, s Vulcan továbbította a pesti diákkörnek.¹⁸⁵

Vulcan számon tartotta a Kárpátokon túlról érkező segítséget is. A román parlament 1868 elején 23.500 lejt szavazott meg az erdélyi iskolák javára. „Jöjjetek, képviselők, a román paraszt kunyhójába, lássátok az öröm könnyeit, hallgatásában a legőszintébb köszönetet!” – fejezte ki a szerkesztő a közvélemény örömét. Szintén idetartozik, hogy 1874 végén elhunyt az a brassói származású George Christorianu, aki aktív korában Romániában élt mint a román hadsereg kapitánya. Végrendeletében két bukaresti háza jövedelmét a brassói iskolák szegénysorsú diákjai érdekében egy internátus alapítására hagyta, a vagyon többi részét pedig az iskolák és a nagyszebeni szeminárium javára irányozta elő. Ezenkívül nagyobb értékben vásárolt földet ezen intézmények számára, úgy hogy az egész hagyaték értéke mintegy 30.000 forintot tett ki.¹⁸⁶